

De achtertuin van Rotterdam

De achtertuin van Rotterdam

Het Kralingse Bos door de jaren heen

MARTINE VAN ROOIJEN

Foto-essays

THIJS TUURENHOUT
& BEN DEIMAN

SCRIPTUM

Inhoudsopgave

Voor elk wat wils 9

1 De vrije tuin 33

Groen in stad 35 – Een bosch- en parkplan 37 – Nieuwe plannen voor een écht stadspark 43 – Het begin 49

2 De gordel van smaragd met een bitter randje 51

Arbeidersjeugd en Kralingers 51 – Het ontwerp van Witteveen 54 – Bijzondere bomen 59 – Strandbad 60 – Theetuinen, familietuinen en sport 62 – Manege, Rotterdamsche Zeilvereeniging en golfclub 64 – Villa's 68 – Werkverschaffing 70

3 Toen de nachtegaal weer zong 73

Puin in plas 74 – Munitiedepots 78 – Volkstuinen 79 – Werkverruiming voor gemengd gehuwde Joden 79 – Hongerwinter en bevrijding 82 – Herstel van het bos 84 – Pelikaan 86

4 In 't groene dal, in 't stille dal 107

De zondagse wandeling 108 – Bermtoerisme 110 – Zonnen, zwemmen en spelen 112 – Sporten 115 – Werkende vaders, wandelende moeders 117 – Kaarten en vissen 119 – 't Bromt en knettert overal 120

5 Veel plezier met plant en dier 123

Opvoeden van stadsjeugd 125 – Opvoeden van opvoeders 127 – Kleindierenhof De Kraal 128 – Heemtuin 131 – Exotische planten 132

6 Bos- en bloemenkinderen 135

Festival 136 – Veranderingen 142 – Opgroeien in het bos 145

7 Uit de brand, in de wind 149

Gebroeders Hioolen 150 – Snuiftabak 150 – Molenaars Bukman en Van Harrewijzen 152 – Brand 156 – Monumenten 160

8 Blijf van ons bos af! 165

Sportteam 165 – Herstel strandbad 167 – Bomen kappen voor CHIO 171 – Wel of geen popfestival 172 – Cruiseplek 172

9 Fijn voor beestjes, fijn voor mensen 175

Ingrijpen in de natuur 175 – Van aangeharkt tot natuurlijk beheer 177 – Ook aantrekkelijk voor mensen 181 – Roofvogels 182 – Heemtuin 184

10 Boswachter voor dag en nacht 189

De boswachter van weleer 189 – Dierenvriend en jager 190 – Kamperen, fietsen en honden 192 – Afscheid 197

Colofon, bronvermelding en fotoverantwoording 216

Voor elk wat wils

Henk Suurbach. Al achttien jaar een van de boswachters van het Kralingse Bos. Niet alleen daarvan, de zes boswachters zijn er voor al het groen in Rotterdam, maar het gaat nu om het bos. Eigenlijk een park, als je de omvang in ogenschouw neemt, maar evengoed hét groene hart van Rotterdam. Met zoals de boswachter zegt: 'voor elk wat wils'. En wat een ieder wil, verandert door de jaren heen. Dus verandert ook het bos dat voor alle Rotterdammers, jong en oud, aantrekkelijk moet blijven. Dus komt er een klimcentrum voor de jeugd, komen er vistrappen achter de Heemtuin.

Boswachter zijn, is van je hobby je werk maken. Van de liefde voor fauna en flora die werd gevoed door twee ooms – een die in Diergaarde Blijdorp werkte, de ander als tuinman bij de gemeente – en die steeds sterker werd. Buiten zijn geeft rust. Ontspant. Is goed voor je gesteldheid. 'Ik vind het gewoon lekker.'

Boswachter van een stadsbos is anders dan boswachter op de Veluwe. Het enige werk dat nóg mooier is, maar daar kom je niet tussen als Rotterdammer. Ze snappen die humor niet. 'Dat recht-voor-z'n-rape, dat kennen ze daar niet.'

Voor een stadsbos geldt: als er publiek is, rijden er boswachters rond. Mensen moeten zich veilig voelen. Een vertrouwd gezicht zien. Dagelijks kom je dezelfde wandelaars tegen. Je luistert naar hun verhalen. Iemand die elke dag met zijn hondje loopt en net weduwnaar is geworden. Een stel waarvan de man ernstig ziek is. Bijna sociaal werk. Je helpt hardlopers die door hun enkel zijn gegaan. Brengt ze naar hun auto of als het moet direct naar het ziekenhuis. Je hoort het verhaal aan van een vrouw die lastig is gevallen en probeert te helpen. 'Mensen zijn blij dat er iemand is.'

Als boswachter beantwoord je vragen. Je bent ook voorlichter. Kijk uit voor teken, ze zitten vooral in het hoge gras. Die nestkasten daar hangen er voor vleermuizen. Bij schemer zie je ze boven de plas hangen. Deze holte is van de grote bonte specht. Twee jongen zitten er, hoor je ze tjilpen om voedsel? Als ze wat groter zijn steken ze hun hongerige kopjes uit het gat.

Boswachter Henk Suurbach

Je wijst op de regels. ‘Barbecueën graag boven de grond. Anders komen er “stempeltjes” in het gras.’ Even uitleggen waarom. Bekeuren is een koud kunstje, boswachters mogen het, ze zijn boa’s, maar niet met gummiknuppel, handboeien en pepperspray. ‘Doe gewoon normaal, denk ik dan.’ Vaak doen mensen dingen onbewust. Leg je het uit, dan begrijpen ze het. Als de overtreding stopt, is je doel bereikt. Hufters heb je er altijd bij zitten en die pak je dan gewoon aan.

Wordt het bedreigend dan heb je tegenwoordig je bodycam. ‘Ik ga hem nu aanzetten, dat is voor uw veiligheid en de mijne.’ Het was nog niet nodig. Agressie komt weinig voor. Een enkele keer. Bijvoorbeeld toen Henk Suurbach met zijn collega op een tentje afstapte. ‘Piet, ze willen je tentje meenemen!’ klonk het. Piet kwam op hem afgestormd. ‘Hij stond bekant op m’n lip.’ ‘Eventjes afstand meneer. We willen uw tentje niet meenemen, alleen zeggen dat u er niet in mag overnachten.’

Twee maanden later zag hij hem weer zitten.

‘Hoe is het meneer?’

‘Nou slecht, ze hebben me tentje gepikt.’

Rotterdam gaat best goed om met zijn bos. Het grootste probleem? Het hondenbeleid; voor niemand meer te volgen. Hier is het losloopgebied, daar, over het bruggetje, aanlijngebied. Op een gegeven moment staan er zoveel bordjes en paaltjes, dat je als hondenbezitter de weg kwijt bent. Aan een nieuw plan wordt anno 2021 gewerkt. Ander probleem: fietsers op wandelpaden. Om daarop te letten heb je continu twee man nodig. En al zeg je het, verderop pakken mensen de fiets weer. Maar wees gerust: het zijn problemen van alle tijden en helemaal opgelost worden ze nooit.

Waar de ene overtreding met zachte hand wordt terechtgewezen, wordt de andere gedoogd. Een oogje dichtknijpen als er na het hardlopen in de auto ‘geknuffeld’ wordt, twee keer per week hetzelfde jonge stelletje. ‘Wat kan mij dat nou schelen?’

Want een stadsbos is ook een stille, donkere plek, voor dingen die het daglicht niet kunnen verdragen of beter aan het allesziende oog van God of wie dan ook kunnen worden onttrokken. Een plek ook om in het donker te dumpen waar je vanaf wilt. Een geit, een hangbuikzwijn, dode gevechtshonden in een dekentje gewikkeld, restanten van wietplantages, het hele huishouden na een verbouwing.

De boswachter vindt het als de zon weer is opgegaan. De boswachter vindt veel meer. Rozen, muntgeld en stukken kip. Vast gebruikt bij een of ander ritueel. Urnen. De een begraven bij een oude populier, met een naambordje van een ingenieur. De ander bij de golfbaan met een crematienummer, dus makkelijk te traceren. De boswachter stuit ook op sporen uit de geschiedenis van het bos. Een loods uit de Tweede Wereldoorlog. Het bos verbergt meer dan je denkt.

Boswachters doen cursussen. Eindeloos. Voor hun boa-bevoegdheid, die elke vijf jaar verlengd moet worden. Voor een vaarbewijs voor de nieuwe boot die harder dan twintig kilometer per uur kan. Om een drone te besturen die nesten in hoge bomen kan bekijken, wat voorheen met een hoogwerker moest. De infraroodcamera kan constateren of er leven in zit of niet. Handig en interessant. Zeker. Maar wéér een examen. En als je tegen de zestig loopt, moet je het drie keer lezen voor je het begrijpt.

Boswachters zitten vol verhalen. Over P1 en P2 (parkeerplaatsen bij homo-ontmoetingszone). Over heterdaadjes. ‘Ik snap uw behoefte, maar niet hier. Niet in een bos, waar iedereen het ziet. Inpakken en wegwezen.’

Boswachters maken grappige dingen mee. Een knaloranje tentje, en verbaasde illegale kampeerders dat ze zijn ontdekt. Een koolmees die tijdens een excursie zijn kop uit een vleermuizenkast steekt.

Ontroerende dingen. Een bordje met ‘Hier rust Flappie’ in kinderhandschrift.

En trieste dingen. Elke boswachter krijgt vroeg of laat met een zelfmoord te maken. Voor Henk Suurbach was dat al na drie maanden. Hij kon er wel mee dealen. Slachtofferhulp ziet dat aan je. Ze vergelijken je met een boekenkast, die al of niet te zwaar beladen is. Hoewel. Die ene keer dat er zes politieauto’s voor zijn neus stonden, toen belde hij zijn vrouw op: ‘Koop maar een fles whisky voor me.’

Boswachters merken meer op dan een ander. Of het nou om menselijk gedrag of om de natuur gaat. Die file op een zomerdag, al om zeven uur ’s ochtends. Dan weet hij: dat is voor de homo-ontmoetingsplaats. ‘Een zone waar geknuffeld mag worden, maar dat er meer gebeurt, kan je zelf bedenken.’

Maar ook die ijsvogel in de verte op een tak. Niemand zag hem. ‘Een bepaalde feeling, je ogen zijn er zo op gespitst.’

Boswachters zijn calamiteitenschutters, doen aan nestbeheer, houden de kadavermap bij. Ze zijn inspecteurs en controleurs van de natuur. Welke bomen lopen er gevaar bij storm? Kunnen er op iemands hoofd terechtkomen. Ze kijken: is dat het nest van een bijzondere vogel? Dan komt er een bordje met ‘Rustgebied flora- en fauna’. ‘Niet met naam en toenaam, want dan krijg je heel vogelliefhebber Nederland in je achtertuin.’

Een stadsbos moet in de eerste plaats gebruikt worden. En dat wordt het. Door wandelaars, hardlopers, nordic walkers en fitnessclubs. Door natuurliefhebbers, zanaanbidders en watersporters. Rotterdam gebruikt zijn bos voor fietscursussen voor allochtonen, wandelcoaching voor overspannen ambtenaren, kinderopvang. Voor feesten en rituelen. Voor festivals, op een plek waar de fauna er weinig last van heeft, wat wordt gecheckt met nulmetingen vooraf en metingen na het feest. De vogels horen die herrie wel, maar gaan weg en komen weer terug. ‘Ze raken er ook aan gewend, joh!’

En dat alles gebeurt in een bos waartoe het besluit tot aanleg al in 1908 viel. Dat door de Eerste Wereldoorlog, de crisis in de jaren dertig, de Tweede Wereldoorlog, pas in 1950 permanent werd opengesteld. Een bos dat in zijn honderdjarig bestaan al veel heeft meegemaakt, een hoop heeft overleefd.

Een plek voor alle Rotterdammers. Een collectieve stadstuin. Met ‘voor elk wat wils’ en wat een ieder wil, is door de jaren heen veranderd. Net als wat een ieder mag, en wat de natuur mag. Maar een ding is gebleven: het voor velen onmisbare groene hart van de stad, want zonder het Kralingse Bos is wonen in Rotterdam half niet zo fijn.

Terug naar hoe het begon.

1

De vrije tuin

Een documentaire uit 1928, zonder geluid, maar met beeldvullende teksten die ons vertellen waar we naar kijken: de eerste boomplantdag in de Kralinger Hout op 2 april. Achter de vrolijke harmonie van de tram aan zien we de Rotterdamse schooljeugd in een stoet aan ons voorbijtrekken, op weg naar de Plaszoom, toen nog Kortekade. Dat wil zeggen zo'n zeshonderd leerlingen uit de hoogste klassen van Rotterdamse basisscholen. Dus ook kinderen uit de krotten en stegen van de oude stadsdriehoek waar gezinnen pal op elkaar zaten, waar nauwelijks zonlicht doordrong, en de wandluizen welig tierden. Ook kinderen uit de omliggende wijken, zoals Crooswijk en het Oude Noorden, tweede helft negentiende eeuw gebouwd voor de explosief groeiende arbeidsbevolking, die naar Rot-

33

←
Overvolle stadsdriehoek: steegje in de
Van Spaanstraat, 1909

→
Overvolle stadsdriehoek: de Thoolen-
straat naar de Goudsesingel toe, 1910

terdam trok voor werk in de havens. Nieuwere wijken, maar evengoed grauwe straten met de huizen pal op elkaar. De ene buurt nog dichtbevolkter dan de ander.

Het zijn kinderen van havenarbeiders, van loswerkmannen en sjouwers, van de geschoolde arbeider, van letterzetters, jaloezieënmakers en huisschilders. Meisjes met korte kapsels en baretten – charlestonmode – lopen gearmd. Jongens met geruite petten trekken gekke bekken, veel slechte gebitten zijn erbij. Daar zijn ook de weesmeisjes uit het burgerlijk weeshuis aan de Goudsewagenstraat met hun karakteristieke witte mutsen, en de weesjongens met hun drollenvangers. En allen kijken opgewonden in de camera, zo'n nieuw verschijnsel, dat de onderwijzers er hun hoed voor afnemen.

We zien hoe de wethouder van Onderwijs in driedelig pak en met zijn zwerige snor, L. de Groot, de kinderen plechtig toespreekt; aan hun gezichten te zien lijkt er geen eind aan te komen. Hij drukt ze op het hart het door hen geplante bos te beschermen, de door hen geplante boom vooral niet uit het oog te verliezen – het zal hun harten verzachten – waarna de jeugd een lied aanheft, thuis al geoefend, op de wijs van *Waar de blanke top der duinen*.

34

't Is vandaag een dag van vreugde
Want er wordt een boom geplant
En een deel van deze arbeid
Wordt verricht door onzen hand

Refrein:

Daarom zing ik blij vandaag
Kleine boom ik plant U graag (2x)

Dan gaan de schoppen de grond in. Eerst die van de waarnemend burgemeester, van de wethouder van onderwijs, en van Suze Groeneweg, gemeenteraadslid van de SDAP, en de enige vrouw in deze mannenwereld, en dan zijn de kinderen aan de

←

Boomplantdag, 1928

↑

Boekje dat scholieren meekregen bij de boomplantdagen

beurt. Honderden uitgelaten planters die de jonge eiken in de kuilen plaatsen. Een flinke emmer water erover en klaar.

Als dank krijgen ze nog een stuk chocola en een boekje mee met daarin hun naam, het nummer van de eik die ze gepoot hebben, en, niet bepaald in kindertaal, de regels van bosbeplanting. Hoe bomen en grond elkaar verbeteren en beïnvloeden, hoe bomen met vallende blad en naald een humuslaag vormen, hoe gesloten kronen zonlicht weren en uitdroging van de grond voorkomen.

En dan gaat de jeugd weer terug naar de benauwde binnenstad.

35

Groen in stad

Meerdere boomplantdagen volgden, nog honderden kinderen en zo'n vijfduizend eiken te gaan.

Een slimme zet van de gemeente noemde het sociaaldemocratische *Voorwaarts* de boomplantdagen. De Rotterdamse jeugd was vernielzuchtig, en nu ieder kind een boom had waar hij verantwoordelijk voor was, zou dat helpen bij het aanleren van liefde voor de natuur. Er werd 'steen en been geklaagd over de vernielingen die de jeugd in parken en plantsoenen aanricht', aldus *Voorwaarts*. 'Bloemen worden geplukt, heesters uitgetrokken, bomen gekerfd en grasvelden vertrapt. Niet altijd opzettelijk, want het stadskind, geboren in de stenen straten, in de vakantie losgelaten op het beetje groen dat de stad rijk is, moet leren de schoonheid der natuur te zien.'

Het beetje groen in Rotterdam. Wat was dat in de jaren twintig? Daar was Het Park, als wandelpark een initiatief van de stedelijke elite. De Oude Plantage aan de Maas. Een enkel plantsoen.

Rotterdam stond daarin niet alleen. Lange tijd was groen in grote steden een ondergeschoven kindje. Tot halverwege de negentiende eeuw ook niet per se een taak van de gemeente, die zich van oudsher zo min mogelijk bemoeide met de aanleg van straten en parken, zodat een totaalbeeld van de stad ontbrak. Van ruimtelijke ordening was nog geen sprake. Iets als de plantsoendienst bestond nog niet. Initiatieven lagen vaak in handen van rijke burgers. Pas rond 1850 toen door

de industrialisatie binnensteden overbevolkt en vervuild raakten, begonnen ook gemeentes zich over hygiëne en stadsuitbreiding te buigen, geadviseerd door gezondheidscommissies. Daarmee stond de elite niet buiten spel. Adel verplicht. En verplicht voelde ze zich om de arbeiders die onder deze menonwaardige omstandigheden leefden te helpen.

Maar niets is zonder eigenbelang. Al dat steen, die benauwdheid en die vervuilde lucht leidde tot ziektes – tbc en cholera – die zich niets aantrokken van de grenzen van achterbuurten. Bovendien waren gezonde en tevreden arbeiders hardwerkende arbeiders. Om die reden zaten er in Rotterdam in de Gezondheidscommissie ook havenbaronnen. Een van hen, mr. K.P. van der Mandele (de latere voorzitter van de Kamer van Koophandel) was in 1913 ook de aanjager van Tuindorp Vreewijk. Een groene, gezonde arbeidersbuurt, met veel licht en ruimte, waar kinderen buiten konden spelen en met fatsoenlijke huizen. En waar ‘instructrices’ controleerden of de arbeidersgezinnen wel netjes woonden. Want het was wel de tijd van de verheffing. Van met z’n allen op weg naar een betere wereld. Een beschaafde wereld, waarin de ‘ruwe’ arbeiders een voorbeeld konden nemen aan de hogere standen. Met een propere keuken, aparte slaapkamers voor ouders, jongens en meisjes, en vooral innerlijke beschaving. Groen kon daarbij helpen. Typerend waren de floralieverenigingen, ooit begonnen door een adellijke dame in Zwolle, die bloemzaden aan arbeiders schonk, en geldprijzen uitreikte voor het beste resultaat. Door het kweken van kamerplantjes zou hun ruwheid verdwijnen, of, zoals wethouder De Groot de kinderen voorhield: het zou hun harten verzachten.

Het probleem van de verpauperde arbeidersbuurten en het groeiende besef dat een stad longen nodig had, was niet voorbehouden aan Rotterdam, meer grote steden worstelden daarmee, maar Rotterdam had zijn uiterlijk wel ernstig verwaarloosd. Kijk naar Den Haag, met zijn parken en zijn Haagse Bos. Directeur van Gemeentewerken G.J. de Jongh, jarenlang dé havenbouwer en stadsontwikkelaar van Rotterdam, zei het zelf. Aan de uitbreiding van een handelsstad als Rotterdam moesten geheel andere eisen worden gesteld dan aan een luxestad als Den Haag. Hier ging ’t om geld verdienen en de voorwaarden daartoe waren: breng er water, maak er spoorwegverbindingen. Rotterdam was een werkstad, de stad van de haven, wonen was bijzaak.

In de gemeentelijke stadsuitbreiding was dan ook weinig fleurigs opgenomen, geen pleintje, geen plantsoen. Groen werd zelfs opgeofferd. Een in 1892 aangelegd plantsoen aan de Noordsingel, op de grens van het Oude Noorden, verdween zeven jaar later voor huizen.

Bijna was Het Park gehalveerd om de Westerhaven te vergroten, pas rond 1900 waren deze plannen definitief van de baan. Van het mooie dorp Katendrecht, een lustoord, met buitens voor de elite – Rotterdammers staken het veer over om er op zondag te wandelen – was in 1911 na het graven van de Maas- en Rijnhaven weinig over. Een geïsoleerde woonwijk in een grauw havengebied, en toch groeiden er kinderen op.

Veel welgestelde Rotterdammers ontvluchtten de grauwe, benauwde havenstad om op meer idyllische plekken te gaan wonen. Den Haag en omgeving was populair, de in 1908 aangelegde spoorlijn Rotterdam Hofplein – Scheveningen maakte forenzen mogelijk. Het was nog maar een enkeling die een automobiel

bezat. Het Van Stolkpark tussen Den Haag en Scheveningen ontwikkelde zich tot een Rotterdams buurtje. Net als het bosrijke Wassenaar. Of villawijk De Kieviet in Voorburg. Rotterdam zag steeds meer belastingbetalers verdwijnen.

Maar het tij keerde. Of het nou de Gezondheidscommissie was die op een park aandrong, wegens een groot tekort aan frisse lucht en bomen in de stad. Of de elite die uit Rotterdam verdween, want de geschiedenis leert dat het nooit alleen het lot van de arbeiders is dat veranderingen teweegbrengt.

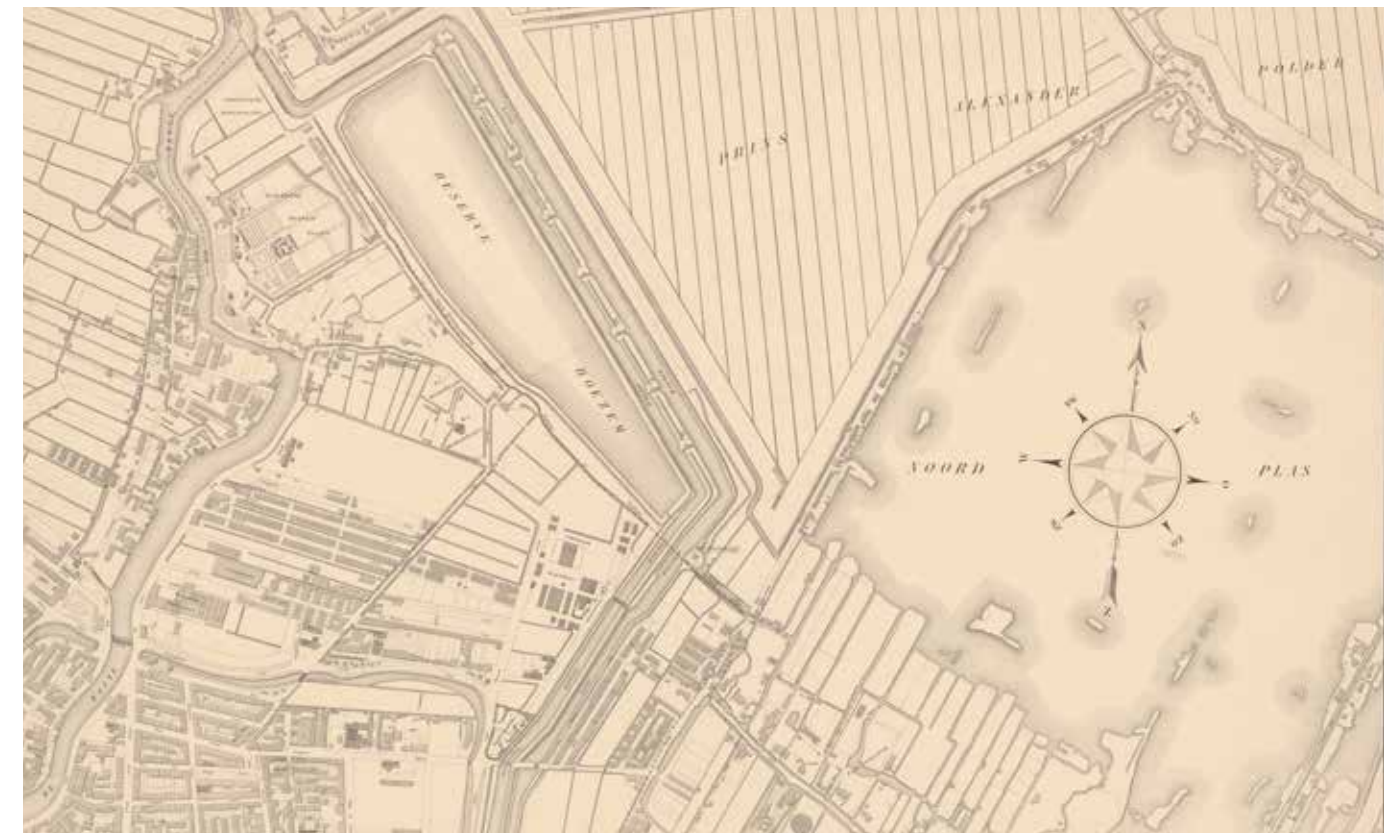
Of was het de nieuwe burgemeester Zimmerman, die bij zijn installatie (1 mei 1906) te kennen gaf dat hij zijn ambt aanvaardde in het volle besef dat te Rotterdam het havenbelang het zwaarste woog, maar dat in een gemeente die ook woonplaats was, andere belangen niet hoefden te worden verwaarloosd? Zijn missie: Rotterdam ontwikkelen tot een ‘woonstad van schoonheid en belangrijkheid’.

Vanaf dat moment spraken de dagbladen over een ‘nieuwe geest over deze stad van zwoegers’ en kwam in de raadszittingen ‘Rotterdam als woonstad’ steeds vaker naar voren.

Een bosch- en parkplan

Hoe dan ook, juni 1908 kreeg de alom gerespecteerde De Jongh twee jaar voor zijn afzwaaien de opdracht zich te buigen over een park. Een park dat het tekort aan groen in de stad moest compenseren. Een park groot genoeg als ontspanningsoord voor alle Rotterdammers. En toen na enige tijd De Jongh met een voorstel

↓
Kralingse Plas (Noordplas) en omgeving, 1886

← Kortekade (nu Plaszoom) met op de achtergrond molen De Ster, rond 1910

→ Dijkje langs de Kralingse Plas rond 1900, hier: het laatste huis aan de Bosweg-

↓ Dijkje langs de Kralingse Plas rond 1900, hier: hoek Bosweg, Langekade

kwam voor twee parken: een in Blijdorp en een in Kralingen, verzocht het college van B en W hem het Kralingse plan uit te werken.

Dat plan betrof een randpark om de Kralingse Plas heen, officieel Noordplas. Anno 1908 lag die in een dorpsomgeving, deels omringd door het eindeloze – door het droogmalen lager gelegen – polderlandschap achter de ringdijk. Alleen de zuidoever grensde aan de tuinen van de aan de Oudedijk gelegen buitenhuizen van weleer, die hoorden bij het welgestelde Kralingen, dat richting stad overging in het volkse Crooswijk.

Om de oost-, noord- en westoever liep een klinker- en zandweg, respectievelijk Kortekade (nu Plaszoom), Bosweg en Langekade (nu Langepad). Stel dat we die ringdijk van toen even konden belopen. Dan kwamen we op de Kortekade naast wat rommelige bebouwing de twee molens tegen voor snuiftabak en specerijen, het bijbehorende fabriekje, en ertussen de villa van de eigenaar van het complex, de familie Hioolen. Verderop op de hoek met de Bosweg passeerden we een melkboerderij – de boer bracht met zijn paard en wagen de melk rond in Kralingen. We zouden uit kunnen rusten in een van de scharrige cafés als ‘In den baars’ of ‘Plaszicht’, de stek van de ‘plasschilders’ die zich door het spiegelende water, de bootjes en de pittoreske oevers lieten inspireren. En als we verdergingen, liepen we langs nog meer molens, boerderijen, langs een stoomspinnerij en touwfabriek, langs werfjes voor botenverhuur – roei- of zeilboten – en rijen arbeidershuisjes, het een meer vervallen dan het ander waar vissers, touwslagersknechten, en klompenmakers woonden.

Een deel van de huisjes was in de zeventiende eeuw gebouwd voor de turfsteekers, want de Kralingse Plas was een oude veenplas. Ooit onderdeel van een lange strook veenplassen, die begon bij de Rotte en om aan de behoefte van brandstof te kunnen voldoen, steeds verder richting Gouda kroop. Tot aan Nieuwerkerk aan den IJssel toe.

↑
Kralingse Plas rond 1920, aquarel
van C.P. Snijders (1881-1943)

←
Vaartochtje op de Kralingse Plas, 1915

↑
Kralingse Plas met op de achtergrond
molen Het Lam

↑
Ontwerp van De Jongh, 1911

Maar toen na 1850 de turfwinning op zijn eind liep – inmiddels was steenkool beschikbaar – werd het besluit genomen de veenplassen droog te leggen. Niet alleen voor de volksgezondheid; het vele water veroorzaakte cholera-epidemieën, twee achter elkaar begin negentiende eeuw, maar ook voor een nieuw stadsdeel voor de uitdijende Rotterdamse bevolking: de Prins Alexanderpolder. Tussen 1865 en 1876 werden de plassen drooggemalen. Op een plas na. De Noordplas in Kralingen, dat toen nog een zelfstandig dorp was. Drooglegging ervan stuitte op problemen. Door de diepte van de plas, dieper dan de andere, die het kostbaar maakte deze droog te malen. Door de molens en fabrieken die er aan la-

gen. En doordat sommige invloedrijke eigenaren van de Kralingse buitenhuizen protesteerden, want de plas bood niet alleen een buitengewoon fraai uitzicht, maar gaf ook de mogelijkheid tot spelevaren met roeibootjes in de zomer.

De door het lot gespaarde Kralingse Plas werd nu middelpunt van het 'boschen parkplan' dat De Jongh voorjaar 1911 gereed had. Een 'rij- en wandelpad' om het water heen kon dus niet ontbreken in het ontwerp dat met zijn slingerende paden, waterpartijen, hoogteverschillen door opgeworpen heuvels, en pittoreske doorkijkjes, een typisch voorbeeld was van de toen zo populaire Engelse landschapsstijl.

Het was een groot park. Dat wil zeggen: zo groot mogelijk. De Jongh liet het aan de west-, noord- en oostkant doorlopen tot zijn tekenpotlood de treinrails raakte. Hoewel deze in 1899 aangelegde Ceintuurbaan twee stations in het centrum verbond (station Maas en Delftsche Poort) liep hij met een flinke slinger om de plas heen om de stad de ontlasten.

Het bos- en parkplan was een ambitieus project, en kostbaar, maar de gemeente wilde de kosten drukken door de lager liggende grond om de plas heen, het ging om meer dan zes meter, op te hogen met slib en baggerspecie uit de in aanleg zijnde Waalhaven.

De omvang van het park, 401 hectare inclusief plas – vele malen groter dan het Vondelpark van maar 50 hectare, vier keer zo groot als het Haagse Bos van maar 100 – deed bewoners in omliggende wijken juichen, maar leidde in de rest van Rotterdam tot gemopper en gemor. Waarom niet vóór de stadsuitbreiding aan een park gedacht, dan had dat centraal kunnen liggen, schreven verontwaardigde lezers naar hun kranten. Waarom niet twee of drie kleinere parken? Ja, waarom niet, vroegen ook tegenstanders van de ‘aanleg op zulke uitgebreide schaal in één stadsdeel’ in de gemeenteraad zich af. Blijddorp schoot er nu bij in, net als Zuid, waarvoor het extra zuur was. Eerst het landelijke Katendrecht van de kaart vegen en dan een park buiten zijn bereik aanleggen, waar de van natuur verstoken bewoners wél aan mee moesten betalen.

Een ‘kool- en geitvoorstel’ reageerden de voorstanders van een groot park, die tot elke prijs versnippering wilden voorkomen. Net als een anoniem gebleven Rot-

Persleiding (gezicht in de Laan van Nooitgedacht, vanaf de 's-Gravenweg), 1927

terdammer, die bereid was honderdduizend gulden te doneren – daar kon een beginnend gezin op stand veertig jaar van rondkomen, een arbeidersgezin meerdere generaties – als het oorspronkelijke ‘bosch- en parkplan’ erdoorheen kwam. En dat deed het. Maandagmiddag 10 juli 1911 viel het beslissende woord: naar de haalbaarheid van parken in Blijddorp en Zuid zou B en W een onderzoek instellen, aan de slag ging ze met wat Rotterdammers al snel hun ‘Plasbosch’ of ‘Kralinger Hout’ noemden.

Niet onbelangrijk was de vraag of slib en baggerspecie een vruchtbare bodem vormden. Jazeker, zei de Heidemij waar de gemeente voor raad en daad aanklopte. Zeer geschikt voor boscultuur. Maar wel adviseerde ze enigszins volgroeide bomen en struiken te planten. Bij voorkeur door de gemeente zelf gekweekt, dan was men zeker van de kwaliteit. De Heidemij nam die taak met genoegen op zich; de gemeente gaf het graag uit handen. Op de ‘uitstekende’ zandgrond onder het Brabantse Haps vond de Heidemij een lap van elf hectare met een boerenwoning voor de kweker. Voor bomen die gedijden op zwaardere grond, zoals de esdoorn en de linde, huurde zij een terrein van twee hectare in Zevenaar om als kleikwekerij in te richten.

En de gemeente moest die vruchtbare grond vanuit de haven naar de plas zien te krijgen. Daartoe legde ze een imposant buizenstelsel aan, dat van de rivier met een flauwe helling via de Oude Plantage en de Kortekade naar de Kralingse Plas liep. Met bakkenzuigers werd hierin de met veel water verdunde havengrond geperst, die drie kwartier later de, in loswal I, II en III (west, noord en oost) verdeelde, oevers bereikte, waar perskades de opgespoten grond tegenhielden. Het overvloedige water werd weer afgevoerd. Aan de oostkant in de plas. Aan de westzijde via een pompinrichting aan de Langekade, die het water in een betonnen buis pompte, zodat het afvloeide naar de sloot bij het Kralingse Verlaat.

Nieuwe plannen voor een écht stadspark

Omdat door de Eerste Wereldoorlog de aanleg van de Waalhaven vertraging opliep en vanwege langlopende onteigeningsprocedures, kon de gemeente pas april 1920 met het opspuiten van de lager gelegen polders beginnen.

Maar evengoed was dat al een paar maanden aan de gang, was de Kralingse Plaslaan al aangelegd en bebouwd, streken watersportverenigingen langs de oevers neer, zonder dat de gemeente naar buiten was gekomen met een definitief ontwerp. De tekening van De Jongh was blijkbaar in een la verdwenen.

Vanuit hun bezorgdheid over het gemis aan ‘leidende kracht en scheppend denken’ van de gemeente, die zonder ontwerpplannen begonnen was aan ‘wat eens de tuin voor de gehele bevolking moest worden’, kwamen architecten in actie. M.J. Granpré Molière, P. Verhagen, M.Ph.J.H. Klijnen, in samenwerking met A.J.Th. Kok. Dertigers waren het, maar toch hadden ze al hun sporen verdiend in de moderne Rotterdamse stedenbouw. Bijvoorbeeld met het eerder genoemde Tuindorp Vreewijk dat Granpré Molière, Verhagen en Kok vanaf 1916 met hun architectenbureau uitwerkten op basis van een stedenbouwkundig plan van H.P.

Berlage. Of met Nieuw Crooswijk, het werk van Verhagen, van drie jaar eerder toen hij nog in dienst was van de gemeente. De door hem getekende brede lanen met bomenrijen, pleinen en daarachter kleine woonbuurten, zoals in Duitse wijken, zorgden voor meer samenhang en meer ruimte dan in het oude Crooswijk. Bovendien creëerde hij met een ganzenvoet, drie bomenlanen (Paradijslaan, Nieuwe Crooswijkseweg en Boezemstraat) die in een punt bij elkaar kwamen, een indrukwekkende entree naar het toekomstige park, dat toen nog niet op zijn teken-
44

tafel lag. In de Rotterdamse Kring toonden de jonge architecten hun ontwerpschetsen in wat zij het 'Ideeënplan' noemden en dat door diezelfde kring gefinancierd was. De leden van dit intellectueel-cultureel centrum, in 1913 opgezet door vooraanstaande Rotterdammers, ging het uiterlijk van hun geliefde stad zeer aan het hart, een terugkerend thema in hun tentoonstellingen en lezingen. Onder de bezielende leiding van Van der Mandele werd dan ook in 1919 vanuit de kring de Vereniging voor Stadsverbetering 'Nieuw Rotterdam' opgericht, die ervoor moest waken dat Rotterdam zich niet te eenzijdig als havenstad ontwikkelde.

Op de verdieping aan de Eendrachtsweg lagen nu de tekeningen voor een bos en park, niet zozeer als concreet ontwerp bedoeld, maar als middel om de gedachten te bepalen.

En die gedachten gingen een totaal andere richting uit. Baanbrekend. Nog in 1939 zou de bekende park- en tuinarchitect J.T.P. Bijhouwer het ontwerp als vooruitstrevend prijzen. Als een eerste voorzichtige stap richting Nederlandse parkstijl, los van de Engelse, een zoeken en tasten naar een nieuwe aanpak, die sindsdien wel gezocht maar nog niet gevonden was.

Dus niets geen 'burgerlijk groen', zoals de nieuwe generatie architecten de landschapsstijl afkeurend noemde, met zijn kunstmatige heuvels, romantische laantjes, gazons met bordjes 'niet betreden' en bloemperken die op de geborduurde kussens in salons leken, en waarbij de beleving voorop stond, en dan vooral die van mensen met geld. Het Kralingse Bos was bedoeld voor alle Rotterdammers. Een echt stadspark. Een plek voor sport, beweging en samenkomst, zoals de Duitse parken. In zo'n park was de functie belangrijker dan de vorm. En omdat zo'n park was verdeeld in plekken om je in te spannen en plekken om uit te rusten, gaven Granpré Molière en consorten de drie loswallen rondom de plas elk een eigen karakter. Het oostelijke deel was bedacht als dicht wandelbos met waterpartijen en doorkijkjes naar de plas. In het noorden zouden hier en daar boomgroepen komen en speelweides begrensd door boomrijen die wind vingen, zodat stadsmensen langdurig buiten konden zijn. En het westelijk deel, het dichtst bij de stad, kreeg voorzieningen voor vermaak en recreatie, zoals sportgelegenheden en een uitgestrekt veld voor samenkomsten.

'Een stad als deze', lichtten de architecten toe, 'nagenoeg zonder tuinen, met bovenwoning op bovenwoning, een stad die zoveel arbeid vraagt en zo weinig verpozing biedt, heeft dringend behoefte aan een vrije tuin waarover op de schone dagen de bevolking zich kan uitstorten'.

Om de overgang van de drukke stad naar deze oase van rust te markeren betraden Rotterdammers hun park, dat in de tekeningen van Granpré Molière en consorten aan de westkant bijna doorliep tot aan de Rotte – door een spoorlijn lieten

→
Terrein voor de aanleg van het
Kralingse Bos, 1923

↓
Het begin van een bos, 1929

de jonge honden zich niet beperken – via monumentale lanen (de ganzenvoet) en een poortgebouw. Dat gold ook voor de oostkant, in het verlengde van de Kortekade, zij het in een meer bescheiden vorm.

Minstens zo vernieuwend was het dat de jonge architecten zich lieten leiden door de bodemgesteldheid en het omringende polderlandschap. ‘De aanleg van het gehele gebied om den Kralingschen Plas is volkomen vlak gedacht’, schreven ze. ‘De vlakheid behoort zozeer bij de elementaire en pregnante schoonheid van het Hollandsche landschap, dat men zich een park van een uitgesproken Hollands karakter wel nauwelijks anders kan denken.’

Als kenmerkend natuurelement kozen ze dan ook voor een grote, vlakke weide met inheemse vegetatie. In hun liefde voor het Hollandse landschap klonken de ideeën van Jac. P. Thijsse en E. Heimans door. Beiden onderwijzers in Amsterdam, die als grote voorstanders van aanschouwelijk onderwijs met hun klassen de natuur introkken, en publiceerden over de flora en fauna in eigen land, die zij koesterden. Toen Amsterdam op het punt stond het ‘waardeloze’ Naardermeer te dempen met het gemeentelijke vuilnis, protesteerden zij en zamelden geld in om het meer aan te kunnen kopen. Het begin van Natuurmonumenten.

Een paar maanden later verhuisden de vernieuwende ontwerpen naar de jaarlijkse Kersttentoonstelling in de Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, die dit keer aan het Rotterdamse straatbeeld was gewijd. De organisatoren, Rotterdamse architectenverenigingen, waaronder de Vereniging voor Stadsverbetering ‘Nieuw-Rotterdam’, waren vastbesloten het Ideeënplan bij de gemeente aan te bevelen. Verzwaard met het oordeel van de bekende parkarchitecten H.R. Roeters van Lennep en L.M. van der Swaelmen – zij spraken over ‘een proeve van moderne parkaanleg van blijvende waarde’ – werd het plan ingediend.

Misschien niet meteen, maar dan toch na enige tijd besepte ook de gemeente dat zij een schat in de schoot geworpen had gekregen. Dat zij diep onder de indruk was van het enthousiasme waarmee dit plan door de elite werd ontvangen en plotseling begreep dat men bezig was een zeldzame kans te verspelen, zou ook de latere stadsarchitect W. G. Witteveen beamen.

Aan het gedreven team de eer zijn Ideeënplan verder uit te werken tot ontwerpschetsen mét en zonder villabouw. Omlegging van de Ceintuurbaan was geen optie. En... de gemeente drong aan op samenwerking met een parkarchitect, en wel met de bekende L.A. Springer. Achteraf een wonderlijke keuze, want terwijl de bijna zeventigjarige Springer nog sterk leunde op de landschapsstijl, pronkte het Ideeënplan op de Internationale Stedenbouwtentoonstelling in Gotenburg van 1923 als grensverleggend nieuw parkconcept.

Toch lukte het Granpré Molière en consorten en Springer najaar 1924 tekeningen op tafel te leggen, waarin de paden al minder recht liepen dan voorheen. Ook was als kenmerkend natuurelement niet langer gekozen voor een grote weide, maar voor een omvangrijk bos. Dat was minder ‘gewoon’, verklaarden de architecten, had meer ‘stemming’, en was vooral ‘herbergzamer’ dan de in ons vochtige klimaat vaak zo verlaten weides.

Omdat opgaan in de natuur alleen kon in een gebied van enige omvang, drongen de architecten, die weliswaar ook een plan met villawijk inleverden, met klem aan op het ontwerp zonder bebouwing. In toekomstige wijken zou steen en groen

meer in balans zijn, maar voor de al bestaande stadswijken was ‘kleingeestig peuterwerk niet op z’n plaats’, aldus Springer. Ze wierpen daarbij het die zomer in Amsterdam gehouden Internationaal Stedenbouwcongres in de strijd. Honderden deelnemers – onder meer volkshuisvesters, architecten en natuurbeschermers – uit 28 landen wisselden daar van gedachten over de plek van groenvoorzieningen in de vervuilde en dichtbevolkte grote steden. Duidelijk was dat de ideeën daarover en bij wie de verantwoordelijkheid lag aan het verschuiven was. Meer een taak van de gemeente dan van particulieren, bepleitte Granpré Molière, die als een van de sprekers op het congres een advies uitbracht voor ‘De moderne stad’.

‘Het gemeentelijk geweten is wakker geschud’, sprak ook de burgemeester van Amsterdam, die de leden van het congres in zijn stad ontving. De boodschap was begrepen. Aan het steeds dichter opeenhopen van mensen moest een einde komen; in de toekomst hadden stedenbouwers rekening te houden met parken en speelplekken voor de jeugd.

Na Amsterdam en Den Haag bezochten de deelnemers van het congres ook Rotterdam. ‘Amsterdam wikt, Den Haag schittert, Rotterdam vecht’ opende Berlage de vergadering waar de dag mee begon. En advocaat mr. R. Mees lichtte de ontwikkeling van Rotterdam toe ‘die tenslotte veel meer was gaan profiteren van wat de natuur hier biedt, met als belangrijkste het enorme project van het bos en park rond de Kralingse plas, groter dan Hyde Park en Kensington Gardens samen’.

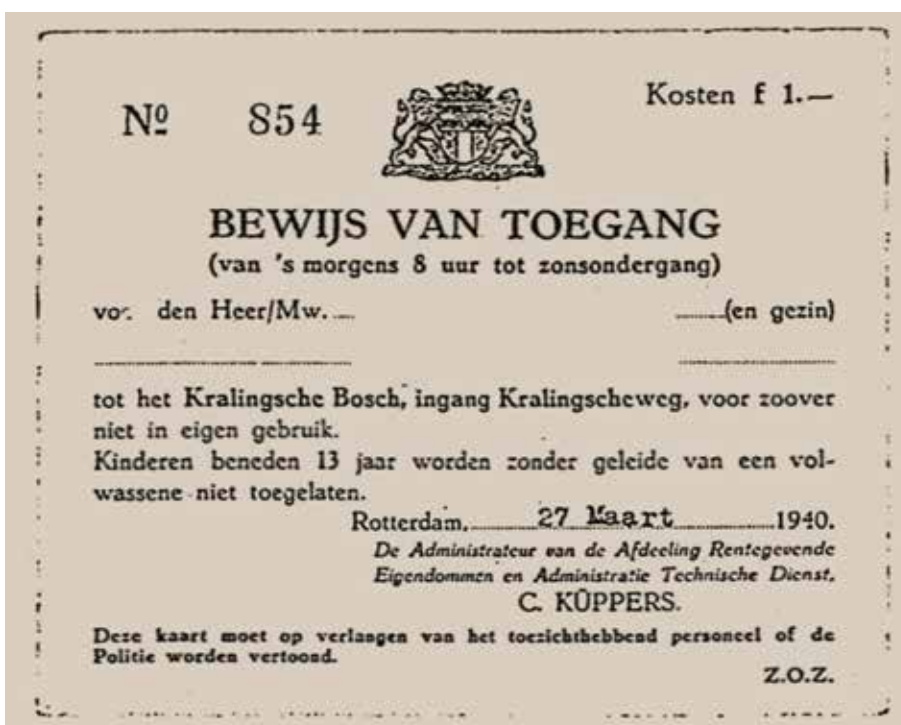
Toch sprak de gemeente haar voorkeur uit voor het plan mét villa’s, het was nu eenmaal zaak de rijke Rotterdammers binnenboord te houden, en verzocht om dat uit te werken. Maar toen stagneerde het, en begon het verschil in visie van de stedenbouwkundigen en de tuinarchitecte duidelijk te worden.

Toen ze drie jaar later nog steeds geen definitief ontwerp in handen had en de raad zich spottend afvroeg of ze er geen deurwaarder op af moest sturen, stelde de gemeente een ultimatum. Najaar 1927 arriveerden er dan grote tekeningen op het stadhuis. Van Granpré Molière, Verhagen en Klijnen wel te verstaan. Springer, die was afgehaakt, lichtte zijn afwezigheid in een bijgevoegde nota toe. Hij kon zich niet vinden in dit ‘volkspark’, zoals Granpré Molière het inmiddels noemde, waarin rust en ‘perspectivistische doorzichten’ ontbraken en dat door een overmaat aan wegen een verbinding tussen stadsdelen was geworden. De jongelui hadden zich teveel laten inspireren door buitenlandse wereldsteden als Londen en New York.

Bottleneck was een brede boulevard langs de oevers van de plas voor fietsers, wandelaars, ruiters én auto’s. Maar, verklaarden Granpré Molière en consorten, om aan de eisen van een ‘volkspark van onsen tijd’ te voldoen, had het plan ‘trapsgewijs een andere vorm gekregen’ en waren ‘concessies uit den boze’. In een tuin der bevolking lag de nadruk meer op samenzijn dan op afzondering, meer op beweging dan op rust. Op mooie zomerdagen zou de boulevard een bonte strook van kleur, gejoel, muziek en geruis van verkeer vormen.

Het mocht de gemeente niet overtuigen. De eigenzinnige architecten hadden zich niet aan de opdracht gehouden. Einde verhaal.

Vervolgens kreeg Springer een kans, die eind 1929 zijn ontwerp inleverde. Een traditioneel bos en park gericht op de wandelaar, dat weliswaar de instemming

↑
Kikkerfontein

←
Toegangsbewijs Kralingse Bos

van de meerderheid kreeg, maar dat vond B en W ontoereikend: voor zo'n belangrijk en omvangrijk project was volledige goedkeuring noodzakelijk.

Het begin

Maar goed, ontwerp of niet, de bomen en struiken in het Brabantse Haps groeiden door, en konden op zeker moment niet langer wachten op overplaatsing. Om die reden was een deel al in andere stadsparken terechtgekomen, zodat Rotterdammers mopperden over het verkwisten van hún belastingcenten. Dus maakte de gemeente de oostelijke oever (Ioswal III) klaar voor beplanting. Aan de compost had heel de stad bijgedragen, namelijk met zijn huisvuil, dat in een hoek van het bos op een grote hoop lag te broeien en waaruit de niet-verteerbare onderdelen, zoals glas van de toen zo populaire inmaakbussen, werden verwijderd.

Vanaf 1925 werden de eiken, de belangrijkste boomsoort in dit deel van het bos, gepoot, onder meer dus door de schooljeugd, met vulhout ertussen als wilg, populier en es, wandelpaden aangelegd, stenen bankjes en metalen afvalkorven geplaatst, zodat de gemeente, aldus *Voorwaarts*, in de absurde omstandigheden verkeerde een bos te moeten aanleggen zonder plan of ontwerp.

Het was een prematuur bos, zoals het daar als een kleine hoogvlakte boven het polderland lag, met lage struiken en dunne boompjes die waren geplant als hengels waaraan werd gevraagd een lommerrijk oord te worden. Maar het was het begin. En vanaf december 1927 ging een deel op zondag open voor publiek. Toegang een stuiver of een gulden per jaar en dat kostte ook het stallen van de fiets die niet mee mocht, maar waar de portier in zijn wachthuisje zolang op lette.

In 1928 werd de ingang van het bos verfraaid met een geschenk van architect J.A. Hooykaas, een fontein, die ondanks dat het een salamander was die het water uit zijn bek spuwde Kikkerfontein ging heten. Uitgevoerd in rood graniet met ronde geometrische vormen en gegraveerd met cannelures, vormde het een ware bekroning van het langverwachte stadsgroen.

'Hè, hè! Eindelijk! Nu hebben we ook ons bosch', schreef de *Nieuwe Rotterdamse Courant* 16 maart 1928. 'Nu hebben al die forensen die naar Den Haag getrokken zijn groot ongelijk.'

2

De gordel van smaragd met een bitter randje

Een zomerse dag in de jaren dertig

51

De strand- en weidevogels die neerstreken op het nog waterige opgespoten land. Zelfs een verdwaalde roerdomp. De door paarden getrokken ploeg die de al droge stukken omlegde, akker na akker, de spontaan opgekomen wilgen sparend als windscherm. De talloze meeuwen die op het vuilnis afkwamen dat lag te broeien tot compost.

De onverwachte zwammenrijkdom in wat was gaan heten het Stuivertjesbos; de dieren die er neerstreken, onuitgenodigd maar merendeels welkom. De nachtegaal die er zijn nest bouwde. De hazen, traag en weinig schuw door het leven zonder natuurlijke vijand. Op een enkele wezel na die wegdook in een oud ratten-nest in de dijk.

Rotterdammers volgden het wel en wee van hun stadstuin in aanleg, en wat ze niet met eigen ogen zagen, konden ze lezen in de krant, in het soms lyrische proza van de jaren dertig. Plaatselijke bladen kwamen zelfs met series als 'Vogels in en om de stad' en 'Van grondberging tot natuurschoon', speciaal over het Kralingse Bos, waarvoor journalisten met een zekere regelmaat poolshoogte in 'ons plasbosch' namen. Zowel die van het socialistische *Voorwaarts* als die van de *Nieuwe Rotterdamse Courant* voor de gezeten burgerij. Zowel die van de katholieke *Maasbode* als die van het communistische *Volksdagblad*. Want het bos was voor alle Rotterdammers. Hun bos.

Arbeidersjeugd en Kralingers

'Welk een weelde zo vlakbij', jubelde Ida Heyermans, pedagoog en schrijfster voor de arbeidersjeugd, zomer 1931 in *Voorwaarts*. Ze zag op de grasvelden moeders met elkaar babbelen, terwijl ze breiden of haakten – vrouwenhanden rustten immers nooit – en hun kroost ravotte. Kinderen die buiten konden zijn 'als wij in onze jeugd, toen de groeiende stad nog niet zoveel grond verslond en wij na een kleine wandeling geen straten en huizen meer zagen, maar velden, weiden, tuinen'.